

PINTÉR, L.:

Nyelvészeti és nomenklaturai megjegyzések - Linguistische und nomenklatorische Bemerkungen

ABSTRACT: Erroneously formed and used names of molluscan genera and species of Hungary are discussed in relation to nomenclatural principles. The Appendix lists substantival species names that remain unchanged.

LINNÉ "Systema Naturae" c. munkájának kiadása óta (1758) van következétesen érvényben a binominális nevezéktan. Ennek rendszerezése, több-kevesebb sikerrel járó próbálkozások után, 1961-ben történt meg, amikor is megjelent az International Code of Zoological Nomenclature Adopted by the XV. International Congress of Zoology - Code International de Nomenclature Zoologique adopté par le XVe Congrès International de Zoologie (London). Magyar fordítását a Természettudományi Múzeum (Budapest) 1962-ben tette közzé. "A Zoológiai Nevezéktan Nemzetközi Kódexe" minden zoológus számára kötelező szabályokat és nem kötelező, de az egységesség és megtámadhatatlanság érdekében ajánlott javaslatokat tartalmaz. Igaz ugyan, hogy nagy ritkaság olyan modern (1961 utáni) publikációt találni, mely új taxon leírásánál nem a Kódex előírásai szerint jár el, hiszen így érvénytelenné válhat az új név. Mégis számtalan esetben azt tapasztaljuk, hogy hiányzik a Kódex által annyira kívánt egységesség.

Most azokról a főbb hibákról akarok beszélni, melyek nap mint nap előfordulnak (pl. a SOOSIANA lapjain, ahol a szerkesztők - "minden szerző maga felelős a munkájáért" elv alapján - a szabályokkal ellentétes esetekben sem javítanak).

I. Hibás nyelvtani egyeztetés:

Anisus leucostoma/leucostomus
 Helicigona planospira/Chilostoma planospirum
 Cecilioides acicula/aciculus
 Ferussacia folliculus/follicula

A szerzők többsége rendelkezik egy olyan alapfokú latin nyelvismerettel, hogy a fajnevet megfelelően tudja egyeztetni (a 3 nem szerint) a genusznévvel. De ez az ismeret hiányos is lehet, hiszen nem minden fajnév szükségképpen melléknév, s ha netán főnév, akkor többnyire értelmezőként és ezért változatlanul (azaz alenyezetben) áll (Kódex 11. cikk, g). Erre példa a fenti négy szókapcsolat:

leucostoma: semleges görög főnév (= fehérés szájadék)
 planospira: nőnemű görög/latin főnév (= egysikű tekercs)
 acioula: nőnemű latin főnév (= kis tü)
 folliculus: hímnemű latin főnév (= kicsi zacskó, tok, tömlő).

Ezért mind a négy esetben az első szókapcsolat a helyes, s ha pl. a planospira átkerül a Helicigona-nrmből a Chilostoma-nembe (ami a görög "stoma" = szájadék szó miatt semleges), akkor is csak planospira alakban állhat, hiszen ezeknek a főneveknek nincs olyan többvégződésű alakja, mint a legtöbb melléknévnek.

II. Hibás nevek használata:

Nagyon bonyolult kérdés, hogy mit és miért tekinthetünk hibás névnek. A Kódex szerint (27. cikk) nem használhatók egyetlen zoológiai névben sem diakritikus jelek (ékezetek, hangsúlyok, stb.), hiányjelek és kötőjelek (egy speciális kivétellel), s a fajnevek kis kezdőbetűvel irandók (28. cikk). Tehát Limax cinereo-niger helyett cinereoniger, Balea kaufeli helyett kaeufeli (31. cikk, c), Theodoxus Prévostianus helyett prevostianus lesz helyes. Ez eddig többnyire érthető. Sokkal nehezebb azonban a helyzet, ha a közismert nevek közül felsorolom pl. a tuberculata, truncatula, acicularia, tentaculata, rivulare, peregra, rupestris, lacustris, cinctella, obtusale, pomatia, strigella, transsilvanica, transsylvanica, silvaticus, laevis, Theodoxus, Lymnaea, Succinea, Littorina, Buccinum, stb. neveket. Első látásra is nyilvánvaló, hogy ezek a nevek valahogyan latin képzésűek, hiszen közismert görög/latin szavakból származnak. A közelebbi vizsgálat azonban csalódást okoz. Ugyanis:

1. tuberculata: a tuberculum, -i n. főnév továbbképzése, mintha lenne egy nemlétező "tuberculo l" ige s annak befejezett melléknévi igeneve. Viszont az orvosi szaknyelv ismer egy tuberculatus 3 szót (BENE, F.: Elementa Medicinae Practicae e praelectionibus illius publicis edita. Tomi I-V, Pestini, 1833/34).
2. truncatula: a truncatus 3 participiumnak analóg kicsinyítése, hasonlóan a truncus - trunculus szabályszerű képzéshez.
3. acicularia: feltehetően analóg képzés, alapszava az acicula, -ae f. Mintája pl. auricula - auricularius 3. A PÁPAI PÁRIZ féle szótár 1801-es kiadása említi.
4. tentaculata: a tentaculum, -i n. főnév hibás participiális jellegű továbbképzése.
5. rivulare: a rivulus, -i m. főnév továbbképzése.
6. peregra: a szerzők melléknévnek tekintik (pl. Buccinum peregrum összetételben), bár a latin egyik nyelvállapota sem ismeri. Csupán egy pereger, -gris, -gre melléknév, s ennek főnévként előforduló hímnemű alakja létezik.
7. rupestris: a rupe, -is f. főnévből vsz. analóg képzéssel származik (pl. a palustris, -e mintájára), de a latinban új képződmény.
8. lacustris: a lacus, -us m. főnévből (lásd a rupestris képzését).

9. cinctella: a zoológiai neveknel igen gyakori hibás (de legalábbis szokatlan és felesleges) képzésmód: a cinctus 3 participiumból kicsinyítő képzővel.
10. obtusale: hibás melléknévképzés az obtusus 3 participiumból.
11. pomatia: a pomus, -i f. vagy a pomum, -i n. szavak nehezen értelmezhető származéka.

A felsorolt szavak (1-11.) valamennyien megegyeznek abban, hogy létező latin szavaknak latinos jellegű, de a latin nyelvben nem, vagy csak igen speciális jelleggel (pl. orvosi nyelv) létező származékai. Mivel semmilyen szabály sincs arra, hogy fajnévként kizárólag a latin nyelv létező szavai használhatók, ezeket a neveket el kell fogadnunk az első leíró szándéka és értelmezése szerint, s "ha szükséges, a fajcsoportnevek végződését meg kell változtatni, hogy megegyezzen annak a generikus névnek a nemével, amellyel a fajcsoport nevét bármikor kapcsolatba hozzák" (34. cikk, b). Azaz szabályos latin melléknévi jellegű szavakként használandók.

12. silvaticus (Arion) - sylvaticus (Limax): a klasszikus latinban az alapszava silva, -ae f. Ez azonban nem zárja ki, hogy a feliratok, kevésbé csiszolt írások, sőt az egész középkor és újkor egy párhuzamos szóalakot is használjon: sylva, -ae f. A jobb szótárak jelzik is ezt az írásmódot (PÁPAI PÁRIZ, FINÁLY, BARTAL).
13. transsilvanicus (Limax) - transsylvanica (Hygromia, Vitrea): az Erdély latin nevéből képzett szavak az előző pont alapján értelmezhetők. Legfeljebb annyit kell még megjegyezni, hogy a latinos (= klasszikus) írásmód csak egy -s- betűt engedne, mivel a szókezdő trans- + s- (szókezdő) = tran-s-. Erdély hivatalos névirása egyébként Transylvania.
14. laevis (Gyraulus): ha GYÖRKÖSY klasszikus szótárában keresgélünk, "laevis" szót nem találunk. Van ugyan egy laevus 3 (bal, baloldali, ügyetlen) melléknév, de ebből - még nyelvi hiba árán sem - származhat. Ugyanis nyilvánvalóan "beszélő" névről van szó, amely a héj simaságára utal (szemben a G. albus különleges skulptúrájával). Sima = lēvis, -e, hangsúlyozom: hosszú -e-vel! Római (sir)feliratok olvasása során megszoktuk, hogy nem kell feltétlenül komolyan venni a tanulmányaink során belénkrögződött "klasszikus" helyesírást. Számtalanszor találunk -e- betűt a várt -ae- helyett, vagy fordítva. Az ókori és középkori helyesírásban az is szerepet játszhatott, hogy a latinban van egy rövid -e-vel ejtett hasonló szó: levis, -e (= könnyű), s ettől csak az -e- hosszúságában különbözik a lēvis, -e (= sima). Az -ae- betűkapcsolat mindig hosszú -ē-nek ejtendő (megfelel a magyar -é- hangnak), tehát a helyesírás jelzi a kiejtést: lēvis = laevis. Így érthető PÁPAI PÁRIZ híres szótára is (1705): benne csak a laevis, -e (sima) szerepel.
15. Theodoxus: görög szó hibás latinosítása (-doxa helyett).
16. Lymnaea: helyesen Limnaea lenne (görög szó).
17. Buccinum - Succinea - Littorina: a legtöbb szótár szerint a genusznevek képzése helytelen, mivel a megfelelő latin alapszavak: bucina, -ae f., succineus 3, litus, -oris n. Mégis he-

lyesnek kell elfogadnunk, mert pl. PÁPAI PÁRIZ szerint mindhárom előfordulhat kettős mássalhangzóval is.

A fenti 12-17. példát is érvényes névnek kell tekintenünk, mégha nehézségek vagy kételyek merülnek is föl értelmezésükben. Ugyanis a Kódex szerint "valamely névnek az eredeti betűzését kell helyes eredeti betűzésnek tartani, ha csak nincs az eredeti közleményben nyilvánvaló bizonyíték a véletlen tévedésre... (a helytelen átbetűzést, a helytelen latinositást és a megfelelőetlen összekötő magánhangzót nem lehet véletlen tévedésnek tekinteni)"(32. cikk, a). Tehát a felsorolt példákat (s még számtalan hasonlót) érvényes névként használjuk.

III. Érvénytelen nevek:

Az "érvénytelen" szóban általában három fogalmat keverünk össze. Ugy értjük, hogy érvénytelen az a zoológiai név, amit a nomenklatúra szakemberei szükségesnek tartanak egy másikkal helyettesíteni. A gyakorlatban ez így néz ki:

1. Iphigena: a név első publikálásakor (GRAY, 1821) "nomen nudum" volt, hiszen az új nevet nem követte leírás. Később megjelent ugyan egy jó jellemzés (TURTON, 1840), de TURTON, észrevéve a GRAY-publikáció nyomdai tévedését, kijavítja a nevet Iphigeniára. Ez viszont homonim (= azonos) a korábban leírt Iphigenia SCHUMACHER 1817 névvel (Bivalvia: Donacidae), ezért nem alkalmazható (53. cikk). Az első érvényes név tehát a GRAY által Iphigenának nevezett csoport számára a Macrogastrea HARTMANN 1841. Így érvénytelen az Iphigena GRAY 1821 mint "nomen nudum" és mint nyomdai tévedés, valamint az Iphigenia TURTON 1841 mint junior homonima.
2. Abida: kiderült, hogy a Pupa frumentum DRAPARNAUD 1801 és a Pupa secale DRAPARNAUD 1801 a héj és az anatómiai felépítés eltérései miatt nem tartozhatnak ugyanabba a genuszba. Mivel a Pupa frumentum a Granaria HELD 1837 genusz típusfaja, a továbbiakban a Granaria frumentum (DRAP.) név lesz az érvényes. Az Abida TURTON 1831 név azonban nem vált érvénytelenné, csak a Pupa frumentumra nem alkalmazható.
3. Arianta: a magyar faunakatalógusban és sok más publikációban az Arianta-csoportot csak szubgenerikus szinten használjuk, holott sok mérvadó munka egyértelműen genusznak tekinti. Ebben az esetben szubjektív döntésről van szó. Indoklás: még senki sem tudott elegendő objektív eltérést kimutatni a Helicigona és az Arianta (és sok más rokon csoport) között. Az anatómiai bélyegek nem teszik lehetővé a Helicigona-csoportba tartozó több tucat faj elkülönítését vagy csoportosítását. A Helicidae családon belül nagyon meggondolandó a csupán héjbeli eltéréseken alapuló generikus tagolás. Lehetséges még több más indoklás is. Ugyanigy mindenkinek joga van szubjektív döntés alapján a fentiekkel ellentétes névhasználatra is. Hasonló a helyzet a Lymnaea - Radix - Stagnicola csoportokra vonatkozóan is. Tehát az Arianta név nem érvénytelen, legfeljebb generikus rangjától fosztjuk meg - szubjektív döntés alapján.

A három kiemelt példa (nagyonis sok van még!) jól mutatja az "érvénytelen" lehetőségeit.

IV. Érvénytelen faj alatti kategóriák használata:

A fajnál kisebb elfogadott rendszertani egység az alfaj. Minden ennél kisebb (szaknyelven: infraszubspezifikus) egység nomenklaturai-rendszertani értelemben nem használható, gyakorlatilag érvénytelen. Ezek pl. a forma, varietás, hibrid, stb. Egyes populációk megkülönböztethetők ugyan a megszokott "tipikus" formától, hiszen egy "varietás" jellemző lehet bizonyos ökológiai tényezők együttesére, de ezáltal nem lesz érvényessé az illető elnevezés.

V. Zárójelek használata fajnevek után:

Sokan megkérdezték már, hogy miért van egyes fajok leírójának neve zárójelben, másoké pedig nem. Ennek magyarázata a Kódexben így található: "Ha idézik, az eredeti szerző neve minden közbülső írásjel nélkül követi a tudományos nevet, kivéve a (d) szakasz rendelkezését" (51. cikk, b). "Ha valamely fajcsoport-taxont egy adott nemben irtak le s később egy másikba soroltak át, akkor a fajcsoport-név szerzőjének nevét, ha idézzük, gömbölyű zárójelbe kell tenni" (51. cikk, d). Pl. O. F. MÜLLER 1774-ben leírja a *Carychium minimum* nevű fajt. Mivel az eredeti publikációban a faj ugyanabban a kombinációban szerepel, mint ahogy ma tartjuk, a helyes idézés:

Carychium minimum O. F. MÜLLER 1774.

RISSO 1826-ban leír egy *Saraphia tridentata* nevű fajt, amit ma a *Carychium* genuszba sorolunk. Helyes idézése:

Carychium tridentatum (RISSO 1826).

A zárójellel tehát azt jelezzük, hogy nem ez volt az eredeti kombináció.

Függelék:

Azoknak a Magyarországról ismert Mollusca-fajneveknek a jegyzéke, amelyek - minthogy főnevek - nem változhatnak, bármilyen nemű genusznev mellé kerülnek is.

acícula	erjavecí	kovacsi	polymorpha
antivertigo	esperí	leachi	pseudosphaerium
arbustorum	filicina	leucostoma	ressmanni
bielzi	filigrana	lothari	rivicola
brevipes	frumentum	lubomirskii	rodnae
clienta	fruticum	milium	semilimax
columella	gulo	monacha	spirorbis
corvus	hammonis	muscorum	sterri
crista	heterostropha	orthostoma	sturanyi
dibothrion	holandri	oshanovae	tridens
doliolum	hypnorum	parreyssi	verticillus
dolium	isognomostoma	pictorum	vortex
draparnaudi	jenkinsi	planorbis	vorticulus
duryi	jetschini	planospira	wautieri

Zusammenfassung

Der Verfasser behandelt die in den malakologischen Publikationen oft vorkommenden Fehler der Wortbildung und des Wortgebrauchs, sowie die entsprechenden Regeln der zoologischen Nomenklatur. Als Anhang wird eine Liste von Artnamen ungarischer Mollusken veröffentlicht, die als Substantiven in jeder beliebigen Kombination unverändert bleiben müssen.

PINTÉR LÁSZLÓ

Budapest

Természettudományi Múzeum Állattára
Baross u. 13.

H-1088